

KUR'ÂN EĞİTİMİNDE HARFLERİN SIFATLARINDAN RENKLENDİRME YOLUYLA YARARLANMA: ZİT SIFATLAR ÖRNEĞİNDE BİR YÖNTEM ÖNERİSİ*

Araştırma Makalesi

Mustafa KILIÇ**

Makale Geliş: 08.12.2019

Makale Kabul: 27.12.2019

Öz

Tecvid ilmi, Kur'an-ı Kerim'i okurken harflerin düzgün bir şekilde telaffuz edilmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmek üzere harfler, mahreçleri ve sıfatları itibariyle incelemeye tabi tutulmuştur. Harflerin sıfatlarının teorik öğretiminin yanı sıra uygulamalı eğitim bu sahada önem arz etmektedir. Aksi takdirde Kur'an tilâveti esnasında harflerin sıfatları bilgisi tek başına yeterli olmamaktadır. Bu nedenle kıraat ve tecvid âlimleri eserlerinde ele aldıkları konuların uygulamalarının mutlaka bir hocadan (fem-i muhsin) talim edilmesi gerektiğini sık sık vurgulamışlardır. Zira kitaplardan öğrenilen bilgilerin Kur'an tilâvetinde hem pratik olarak kullanılması hem de bunların doğru uygulamalarının mutlaka bir fem-i muhsinden öğrenilmesi gerekmektedir.

* Bu makalede ele alınan konu, yazarın daha önce kaleme aldığı “Kur'an-ı Kerim Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Uygulamalı Olarak Yararlanma Üzerine Bir Yöntem Denemesi (Zıt Sıfatlar Örneği)” başlıklı kitap bölümünün (*İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Eğitim ve Öğretimi (Sorunlar-Çözümler-Yöntemler)*, ed. Ahmet Gökdemir, Ravza Yayınları, İstanbul, 2019, s. 169-200) gözden geçirilerek yeniden yazılmış halidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD, mustafa.kilic@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9669-4745

Atıf için; Mustafa Kılıç, “Kur'an Eğitiminde Harflerin Sıfatlarından Renklendirme Yoluyla Yararlanma: Zıt Sıfatlar Örneğinde Bir Yöntem Önerisi”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 5, sy. 2 (2019): 233-280, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2019.5.2.02>

Sıfatlar konusunun pratiğinin, harflerin doğru telaffuzu konusunda öğrenciler meleke kazanana kadar dersin hocası tarafından yaptırılması, bu eğitimde takip edilen önemli bir yöntemdir. Bu doğrultuda Kur'ân öğretiminde görsel materyallerden istifade edilmesinin, mezkûr eğitime önemli katkı sağladığı gözlemlenmektedir. Sınıfta çalışılacak sûrelerin veya ayetlerin, harflerin zıt sıfatlarına göre renklendirilip toplu/koro okuma esnasında tahtaya yansıtılarak okunmasının, Kur'ân eğitimini kolaylaştırdığı müşahede edilmektedir. Makalede, önce Kur'ân tilâvetine katkısı bağlamında harflerin zıt sıfatları anlatılacak, ardından Kur'ân eğitiminde kullanılabilecek yeni bir metod önerisi seçilen birkaç sûre üzerinden sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân eğitimi, harflerin sıfatları, zıddı olan sıfatlar, renklendirme metodu, tecvid.

Exploiting the Characteristics of the Letters by Colouring the Letters in Teaching the Qur'anic Recitation: an Offer a Method in the Sample of Characteristics that Have Opposites

Abstract

Tajweed aims to ensure that the letters are pronounced correctly during the Qur'anic recitation. The letters are examined in terms of their origins and characteristics to ensure this aim. It is important for recitation of the Qur'an practicing characteristics of the letters in the Qur'anic classes, otherwise just knowledge of characteristics is not beneficial during the Qur'an recitation. Hence scholars of tajweed and qiraat emphasize in their books that the themes of tajweed and qiraat should be learnt from an accomplished teacher. It is necessary both to apply knowledge that are gained from books in Qur'an recitation and to learn its practice from an accomplished teacher.

It is an applied method to continue to be practiced characteristics by teacher until students gain proficiency in correct pronunciation of the letters. It is known that using visual material in teaching the Qur'anic recitation helps students. It is observed that colouring the letters of chapters or verses which will be studied at the class by choral recitation according to their characteristics and studying them on smart board makes this education easy. In this article firstly it is studied characteristics that have opposites in the

basis of their contribution to Qur'anic recitation, and afterwards the new offer of method that can be used in the Qur'anic classes is explained through a couple of verses which were chosen from the Qur'an.

Keywords: Teaching the Qur'anic recitation, characteristics of the letters, characteristics that have opposites, colouring method, tajweed.

GİRİŞ

Tecvid ilminin tanımı âlimler tarafından farklı şekillerde yapılmıştır. Bununla birlikte yapılan tariflerde bu ilmin temel meselelerinin ifadesinde ulema nezdinde genel olarak görüş birliği bulunmaktadır. Tecvid kavramının tarifini yapıp amacını ifade eden müellifler, Kur'ân'ın temel yapı taşı olan harflerin doğru/güzel bir şekilde telaffuz edilebilmesi için harflerin mahreçlerinin ve sıfatlarının bilinmesi gerektiği hususuna vurgu yapmışlardır.¹ Zira bazıları, bir

¹ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman Dâni, *et-Tahtid fi'l-itkân ve't-tecvîd*, thk. Ğânim Kaddûri Hamed (Ammân: Dâru Ammâr, 2000), 68; Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, thk. Ğânim Kadûri Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 59; Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. el-Cezerî, *Manzûmetü'l-mukaddime fi mâ yecibü 'alâ kâri'l-Kur'âni en ya'lemeh*, thk. Eymen Rüşdi Süveyd (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2006), 1; Taşköprüzâde Ebü'l-Hayr 'İsamüddin Ahmed Efendi, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Muhammed Seydî (Medine-i Münevvere: Vizâratü'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1421), 114; Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultân Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye alâ metni'l-Cezeriyye* (Mısır: Matbaatü Mustafa Bâbi ve Evlâdüh, 1948), 21; Saçaklızâde Mehmed b. Ebûbekir Maraşî, *Cühdü'l-mukil*, thk. Sâlim Kaddûri Hamed (Amman: Dâru Ammâr, 2008), 109; Muhammed Mekki Nasr Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi 'ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 14-15; Mahmûd Halîl Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, zabeta nassahû ve allaka aleyhi Muhammad Talha Bilâl Minyâr (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1999), 17-18; Abdülfettâh Seyyid Acemî Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bârî* (Medine: Mektebetü Tayyibe, 2005), 1: 45; Ali Celaleddin Karakılıç, *Tecîd İlmi Kur'âni Kerîm Okuma Kâideleri* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2016), 19-20; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007), 165; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 77-78; Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 26; Ahmet Gökdemir, "el-Mürşidü'l-Vecîz ve en-Neşr Bağlamında Ebû Şâme ile İbnü'l-

harfi bütün yönleriyle diğerlerinden ayırt etmek için mahreç bilgisinin tek başına yeterli olmadığının altını çizmiş; mahreçleri aynı olan harflerin birbirinden ayrılımlarını sağlayan özelliklerin, harflerin sıfatları olduğunu belirtmişlerdir.²

Tecvid ilminin teorik ve pratik olmak üzere iki bölümde mütalaa edilebileceğini belirten âlimler, teorik bilgilerin kitaplardan öğrenilebileceğini söylemektedir.³ Bununla birlikte onlar, tecvid kurallarını usulüne uygun olarak tatbik edebilmenin yegâne yolunun bir fem-i muhsinden⁴ müşâfehe⁵ ile ders almak olduğunu vurgulamışlardır.⁶ Buna göre Kur'ân derslerinin iki yönünün olduğu

Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2019), 117.

² Ebû Muhammed b. Hammus b. Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib, (ö. 437/1045), *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Ammân: Dâru Ammâr, 1996), 115; Gânim Kaddûri Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd* (Amman: Dâru Ammâr, 2007), 195.

³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 172; Fatih Çollak, "“Reisü'l-Kurrâ”lık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri". *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kırâat İlmi ve Problemleri)* (İstanbul, 13-14 Ekim 2001), ed. Bedreddin Çetiner (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 208. Ayrıca krş. Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 95-101, 168; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 23-24; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 109-110; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, I: 50.

⁴ *Fem-i muhsin*, Kur'ân tilâvetini kurallarına uygun olarak en güzel (doğru) tarzda icra eden üstat demektir. Uzman hoca veya hocalardan ders alarak kendini yetiştiren ve sonra da mükemmel bir üslup ve edâ ile Kur'ân'ı okuyan ve okutan kimseye *mukri/üstat/fem-i muhsin* denmektedir. bk. Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: Nümune Matbaacılık, ts.), 31-32.

⁵ Talebenin, Kur'ân tilâvetini/kıraatini hocasından yüz yüze öğrenmesine - kitaplardan, online veya dijital materyallerden değil- müşâfehe denmektedir.

⁶ Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, 95-101, 168; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ', (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye, ts.), 1: 213; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 76-78, 163; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 23-24; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülgani Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbeate aşer*, thk. Şa'bân Muhammed İsmâil (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987), 1: 67-68; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 110; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 15-16; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 51-52; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*, 172-173; Nihat Temel, *Kıraat ve Tecvîd İstılahları* (İstanbul: M.Ü.

söylenbilir. Birincisi öğrenciye tecvid ilminin (konularının) teorik olarak öğretilmesi; ikincisi ise öğretilen bu bilgilerin uygulamalarının yaptırılmasıdır. Yukarıda yapılan nakillerden anlaşıldığına göre öğrencinin hocaya en çok ihtiyaç duyduğu bölüm, uygulama boyutudur. Zira pratik bilgilerin kitaplardan telafisi mümkün olsa da uygulamaların doğru şekilde yapılabilmesi için bir fem-i muhsinden ders almanın zorunlu olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Bu doğrultuda Kur'ân derslerinde teorik bilgilerin öğretilmesinin yanı sıra bunların uygulamalarına odaklanmanın, söz konusu eğitimin verimliliği açısından hem ihtiyaç hem de zorunluluk olduğu ifade edilebilir.⁸

Kur'ân derslerinin en önemli özelliği, onun uygulamalı ve hoca merkezli bir ders olmasıdır. Bu durum, Kur'ân'ın sağlıklı bir şekilde tilâvet edilebilmesi eğitimini diğer teorik derslere nazaran zorlaştırmaktadır. Öte yandan Kur'ân eğitimi diğer alanlara göre gerek

İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 150; Yaşar Kurt, “Kur'ân Öğretimi ve Caminin Kur'ân Öğretimindeki Yeri”, *Ekev Akademi Dergisi* 16 (Yaz 2003), 110; Sıtkı Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* (İstanbul: Huzur Yayınları, 2005), 7-8; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 51, 58; Sarı, *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*, 31; Yusuf Alemdar, “İlahiyat Fakültelerinde Kur'an Dersleri İle İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008): 182-183, 208; Mehmet Dağ, “Günümüz Medreselerinde Kur'an Eğitim Öğretimi -Güneydoğu Örneği-”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum Kitabı (Muş 5-7 Ekim 2012)*, ed. Fikret Gedikli (Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013), 466 vd.

⁷ Kur'ân ve kıraat ilminin teorisini bilmenin yanında pratiğini de bilen fem-i muhsinin ağızdan duyarak öğrenmeye “müşâfehethen ahz” denir. Kur'ân tedrisatında lafzın edâ şekillerini alma noktasında, öğrencinin fem-i muhsinin huzurunda olmak kaydıyla ağızdan o lafzı duyması, lafzın telaffuz şeklini hocasına kontrol ettirmesi ve lüzûmu halinde tashihi gerekmektedir. bk. Yaşar Akaslan, “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 2 (2018), 1099. Kıraat uygulamalarının fem-i muhsinden alınması gerektiğini belirten bir çalışma için ayrıca bk. Murat Akkuş, “Sekte'nin Uygulanma Nedeni (Asım Kıraatının Hafs Rivayetine Göre)”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Volume II/Issue II, (Winter 2017), 105.

⁸ Dağ, “Günümüz Medreselerinde Kur'an Eğitim Öğretimi -Güneydoğu Örneği-”, 465-466.

hoca gerekse öğrenci açısından daha uzun bir zamana ihtiyaç duymaktadır. Bilindiği üzere bahsedilen uygulamaların tamamı ses eğitimi temelinde sürdürülebilmektedir. İşin temelinde ses eğitiminin bulunması, bu eğitimin en zor tarafı olarak görülebilir. Zira hocadan duyulan sesin aynen taklit edilip seslendirilmesi, doğru telaffuz şeklinin öğrenilebilmesi için yegâne yoldur. Esasen harflerin mahreçleri bilgisinde, onların doğru telaffuz edilebilmeleri için ağız hangi noktasından çıkarılması gerektiği yazılı veya sözlü olarak tarif edilir. Harflerin sıfatları bilgisinde ise, harfin doğru telaffuzu esnasında duyulan sesin sahip olduğu özellikler çeşitli yönleriyle anlatır.

Harfin, kendi mahrecinden ve sahip olduğu bütün sıfatların aynı anda bir araya getirilip seslendirilmesinden, doğru ses/telaffuz elde edilir.⁹ Kur'ân eğitiminde bu bilgilerin mümkün mertebe görsel materyallerle desteklenmesinin, önemli ölçüde ses eğitimi temelinde sürdürülen Kur'ân eğitimini kolaylaştırdığı müşahede edilmektedir. Zira bazı tecvid kitaplarında -matbaada ve teknolojiye kaydedilen gelişmelere paralel olarak özellikle son dönemlerde yayımlananlarda- görülen harflerin mahreçleri için tasarlanan birtakım şemaların bu ihtiyaçtan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁰ Aynı düşünceden hareketle Kur'ân eğitiminde harflerin sıfatları için de bazı metotlar geliştirilebilir. Bu çalışma, harflerin lâzîmî-zıt sıfatlarının renklendirilmesi metoduyla harflerin sıfatları bilgilerinin, pratiğe aktarılabilmesini kolaylaştırmak amacıyla hazırlanmıştır.

⁹ Alican Dağdeviren, “Kur'ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008), 47-48.

¹⁰ Tecvid kurallarına göre farklı renklendirmeler kullanılarak tab edilen Mushaf lar da bu çerçevede değerlendirilebilir.

HARFLERİN SIFATLARI

İlim-cehalet, sevinç-hüzün ve sabır-acele gibi başka bir şeyle kâim olan özelliklere lügatte sıfat denir. Sıfat siyah-beyaz ve mavi-sarı gibi insanla veya başka bir şeyle de kâim olabilir. Sıfatın manevî veya hissî¹¹ olması arasında fark yoktur.¹² Tecvid ıstılahında ise “mahreçte oluşması esnasında harfin vasıflandırıldığı hems, cehr, isti‘lâ ve istifâl gibi keyfiyetlere” sıfat denir. Harfin düzgün/güzel telaffuz edilebilmesi için bu sıfatlara riayet edilmesi gerekmektedir.¹³

Tecvid âlimleri harf için mahrecin, bir şeyin mahiyetinin bilindiği mizan; sıfatın ise söz konusu şeyin hey’etinin ve keyfiyetinin bilindiği mihenk taşı/ayırıcı özelliği mesabesinde olduğunu ifade etmişlerdir. Onlar, mahreci aynı olan harflerin birbirinden ancak sıfatlar sayesinde temyiz edilebileceğini belirtmişlerdir. Mahreçleri bir olan harflerin farklı sıfatları olmasaydı, kelamın tek bir mahreç ve sıfatı bulunan hayvanların sesi gibi olacağını, bu durumda da ortaya çıkan sestem anlatılmak istenen meramın hâsıl olmayacağını altını çizmişlerdir.¹⁴

Esasen harf telaffuz edildiğinde, ağızdan çıkması gereken doğru sesin farklı yönlerden durumlarını belirten, onu tasvir eden özellikler sıfat olarak isimlendirilmektedir. Bu yönüyle harflerin

¹¹ *Manevî* sıfat ile ilim, kahramanlık, sevinç, hüzün gibi varlığının zihin ile idrak edilebilmesi; maddî bir varlığının olmaması, görülememesi ve el ile tutulamaması kastedilmektedir. Bunun zıddı ise *hissî* sıfattır ki; bunların beş duyu organından birisi ile idrak edilmeleri mümkündür. Harflerin sıfatlarının tamamı, manevî’dir. bk. Husarî, *Ahkâmu kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 80, 1. dipnot.

¹² Husarî, *Ahkâmu kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 80.

¹³ Taşköprüzâde, *Şerhu’l-mukaddimeti’l-Cezeriyye*, 87; Husarî, *Ahkâmu kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 80; Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 1: 77.

¹⁴ Ahmed b. Muhammed Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 109; Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 15; Cüraysî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfid*, 44; Husarî, *Ahkâmu kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 77.

mizana; sıfatlarının ise altının kalitesinin belirlendiği mihenk taşına benzetilmesi manidardır. Zira Kur'ân tilâveti esnasında harfin sesinde meydana gelebilecek hatanın kaynağı genel olarak mahreç veya sıfat olmak üzere iki temel sebebe dayanmaktadır. Harf telaffuz edilirken herhangi bir sıfatın uygulanmasında meydana gelebilecek eksiklik veya fazlalık, hatanın derecesine ve hata yapılan sıfata göre harfi ya zayıflatmakta ya olması gerektiğinden daha kuvvetli hale getirmekte yahut harfin telaffuzdan düşmesine (tilâvet esnasında sesinin hiç duyulmamasına) veya başka bir harfe dönüşmesine sebep olmaktadır. Sıfatların mihenk taşı olarak kullanılması, yalnızca oluşan hatanın tespit edilmesiyle sınırlı tutulmamalıdır. Harflerin sıfatlarını bilmek, harfin doğru sesinin öğrenmenin yanı sıra Kur'ân tilâveti esnasında harfin sesinde oluşan bozukluğun tespit edilebilmesine de yardımcı olmaktadır. Akabinde ise bir taraftan söz konusu hatanın kaynağının (hangi sıfattaki ziyade veya noksan nedeniyle hata oluştuğunun) saptanması imkânını, diğer taraftan da belirlenin yanlışın nasıl düzeltilebileceği bilgisini sunmaktadır. Örneğin hems sıfatını ve onun özelliklerini bilmek, Felak sûresi okunurken -hata yapılması durumunda- hem "التَّمَاتِ" kelimesindeki "ف" ve "ث" harflerinin zayıf kaldığının tespit edilmesini hem de bu hatanın nasıl giderilebileceğinin doğru şekilde açıklanmasına imkân sağlamaktadır. Bu durumda mezkûr iki harfte de hems sıfatı vardır. Hems sıfatlı harflerin yapısında nefesin baskın olarak bulunması gerekmektedir. Ayrıca bu iki harf rihvet harfidir. Buna göre de harf telaffuz edilirken harfin sesinin akması (nefes baskın olacak şekilde) gerekmektedir. Bahsi geçen hatalı telaffuz bu iki sıfat açısından değerlendirildiğinde

bir taraftan yapılan hata tespit edilmiş, bir taraftan hatanın kaynağı saptanmış diğer yandan ise onun nasıl giderilebileceği (nefes baskın olacak şekilde harfin sesinin akması gerektiği) belirlenmiş olmaktadır.

Tecvid müellifleri harflerin sıfatlarının faydasını üç madde halinde açıklamışlardır:

1. Mahreçleri bir, sıfatları farklı harflerin birbirinden temyiz edilmesini sağlar. Bu bağlamda "ط" harfinde isti'lâ, itbâk ve cehr sıfatları olmasaydı -mahreçleri aynı olduğu için- "ت" olurdu. "ح", "ه" ve "ث" harfleri¹⁵ ise, mahreçleri aynı olsaydı tek bir harf olurlardı.
2. Harflerin güçlü ve zayıf olanı sıfatlar yoluyla bilinir. Bu sayede birbirine idgam edilecek ve edilmeyecek harfler (harfler arasındaki idgamın tam veya nakıs olması durumu) belirlenir.
3. Kur'ân-ı Kerîm'i harflerin sıfatlarına riayet ederek tilâvet etmek, mahreçleri farklı olan harflerin lafzının güzel (estetik) bir şekilde telaffuz edilmelerini sağlar.¹⁶

Kıraat, tecvid ve Arap dili âlimleri harflerin lâzîmî sıfatlarının sayısı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunların sayısını kırk dört taneye kadar çıkaranlar¹⁷ olmakla birlikte bazıları on altı,¹⁸ bazıları ise on

¹⁵ Zira bu üç harf, lâzîmî sıfatlar bakımından ("ه" harfindeki hafâ sıfatı hariç) aynı özelliklere sahiptir. Mahreçleri de bir olduğu takdirde söz konusu harflerin birbirinden tefrik edilmesini sağlayan hiçbir şey kalmayacak, bunlar tek bir harf olacaktır.

¹⁶ Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 45; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 79-80; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 77.

¹⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 115. Esasen bu sayıya dâhil edilen maddelerin bir kısmı harflerin lakablarına, bir kısmı ise sarf ilminin alanına girmektedir. krş. Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 196.

sekiz¹⁹ olarak zikretmiştir. Âlimler arasında lâzîmî sıfatların sayısı konusunda başka görüşler de bulunmaktadır. Lâzîmî sıfatların sayısı konusunda meşhur olan görüş, bunların on yedi²⁰ olduğunu söyleyen âlimlerinkidir. Tecvid ve kıraat ilmi sahasında kaleme aldığı *el-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*²¹, *et-Tayyibe*²² isimli eserlerinde İbnü'l-Cezeri ile bu eserlerin şârihleri ve başka âlimler de meşhur olan görüşü (on yedi) tercih etmişlerdir.²³

Âlimler, harflerin sıfatlarının lâzîmî ve ârizî olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmişlerdir:

1. Lâzîmî sıfatlar; cehr, isti'lâ ve ıtbâk gibi harften hiçbir durumda ayrılmayan sıfatlardır. Lâzîmî sıfatlar da zıddı olanlar ve zıddı olmayanlar diye ikiye ayrılmaktadır.²⁴

2. Ârizî sıfatlar ise tefhîm, terkîk, izhâr, idgam, med ve kasr²⁵ gibi harfte bazı durumlarda bulunan, bazı durumlarda ise ondan ayrılan (bulunmayan) sıfatlardır.²⁶

¹⁸ Dâni, *et-Tahtîd fi'l-itkân*, 105; Ebü'l-'Alâ Hasan b. Ahmed Hemedânî, (ö. 569/1173), *et-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, thk. Cemaleddin Muhammed Şerif, Mecdi Fethi Seyyid (Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbe li-t'Türâs, 2005), 250.

¹⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîl*, 141-173.

²⁰ Söz konusu âlimler on tane zıddı olan sıfatlara yedi tane de zıddı olmayan sıfat ilave ederek harflerin sıfatları konusunu ele almışlardır. Onların zikrettiği lâzîmî sıfatların toplamının on yedi olduğu anlaşılmaktadır. bk. İbnü'l-Cezeri, *el-Mukaddime*, 2-3; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1: 202-205; İbnü'l-Cezeri, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Dimeşk: Mektebetü İbni'l-Cezeri, 2012), 8; Taşköprüzâde *Şerhu'l-mukaddimetü'l-Cezeriyye*, 87-104; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 15-19.

²¹ Eser hakkında bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 555.

²² Bu eser hakkında detaylı bilgi için bk. Yaşar Akaslan, "Bir İlm-i Kıraat Klasığı: Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kirâati'l-'Aşr", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/3 (12/2017), ss. 277-310.

²³ Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 78.

²⁴ Hamza Hüdâyî (Miskîn), *Tecvid-i edâiyye* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 39; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 46; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 81; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 78.

Zıddı Olan Sıfatlar

Zıddı olan sıfatlar her grupta ikişer sıfat olmak kaydıyla beş gruptan oluşmaktadır. Buna göre zıddı olan sıfatlar on tanedir.²⁷ Harfler özelliklerine göre, farklı sıfatlar için, her grupta yeniden tasnif edilmektedir. Bu nedenle bir harfin birbirinin zıddı olan iki sıfata aynı anda sahip olması mümkün olmamaktadır. Neticede her harfin en az beş sıfatı bulunmaktadır. Çalışmada söz konusu zıddı olan sıfatlar kaynaklara müracaatla açıklanacak, ardından örnek olarak seçilen sûeler üzerinden renklendirme yöntemi ile bunların Kur'ân eğitiminde pratikte kullanılmasına dair uygulamalar gösterilecektir. Zıddı olan sıfatlar, tablo halinde aşağıda gösterilmiştir.

Zıddı Olan Sıfatlar				
1. Grup	2. Grup	3. Grup	4. Grup	5. Grup
a. İsti'lâ	a. Itbâk	a. Cehr	a. Şiddet c. Beyniyye	a. İzlâk
b. İstifâl	b. İnfîtâh	b. Hems	b. Rihvet	b. İsmât

Kur'ân eğitiminde öğrenilmesi gereken ilk sıfatların isti'lâ ve onun zıddı olan istifâl olması uygun gözükmemektedir. Zira bu sıfatlar, elif-bâ cüzünü öğrenen kimselerde bile uygulanabilmektedir. Dahası bunun, elif-bâ cüzünde öğretilmesi gerekmektedir. Bu nedenle sıfatların sıralaması kaynaklarda farklı şekillerde verilse de

²⁵ Ârizî sıfatlar konusuna dâhil olan med ve kasr konuları, fer'î medlerle bağlantılı olan meselelerdir.

²⁶ Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 81; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 78.

²⁷ Şiddet ve rihvet sıfatlarının arasında bir de tevassut/ beyniyye sıfatı bulunmakta, böylelikle bu grupta üç sıfat olmaktadır. Tevassut/beyniyye sıfatı ile zıddı olan sıfatların sayısı da on bir'e çıkmaktadır.

anlatıma/uygulamaya bu sıfatlardan başlamanın daha faydalı olacağı mülâhaza edilmektedir.²⁸

1. Birinci Grup

a. İsti'lâ (الاستعلاء)

İsti'lâ sözlükte “*yükselmek*”²⁹; tecvid ıstılahında ise harfi telaffuz ederken dilin üst damağa yükselmesi anlamına gelmektedir. İsti'lâ harfleri "خص ضغط قط" olmak üzere yedi tanedir.³⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045), isti'lâ sıfatı bakımından en güçlü harfin "ق"; İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise "ط" olduğunu söylemiştir.³¹ Bu harfler telaffuz edilirken dil üst damağa yükseldiği veya bu harflerin sesleri (ağız içinde) yüksek bir yerden çıktığı için *müsta'liye* olarak isimlendirilmiş olmaları mümkündür.³² Saçaklızâde Maraşî (ö. 1145/1732), isti'lâ sıfatında dil kökünün üst damağa doğru yükseldiğini belirterek daha detaylı sayılabilecek bir açıklama yapmıştır. O, isti'lâ sıfatında itibar edilmesi gereken hususun, dil kökünün yükselmesi olduğunu, bu durumda dilin diğer kısımlarının

²⁸ Türkçe'de bu sıfatlardan isti'lâ için *kalın*; istifâl için *ince* tanımlaması yapılmaktadır.

²⁹ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990), 6: 2437; Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir er-Râzî, *Muhtârü's-sihâh* (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986), 190.

³⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 125; Dâni, *et-Tahtîd fi'l-itkân*, 106-107; Abdülvehhâb b. Muhammed. Abdülvehhâb b. Abdülkuddûs Kurtubî, *el-Mûdih fi't-tecvîd*, thk. Gânim Kaddûrî Hamed (Ammân: Dâru Ammar, 2000), 90-91; Hemedânî, *et-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, 252; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 100; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 202; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 17; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 90; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 81.

³¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 125; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 202.

³² Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51.

yükselip yükselmemesinin önemli olmadığını söylemiştir. Dil ortasından çıkan "ج", "ش" ve "ي" harflerinde dilin sadece ortasının yükseldiğini; "ك" harfinde ise dil kökü ile dil ortasının arasındaki bölgenin yükseldiğini (dil kökünün yükselmediğini) bu nedenle de - her ne kadar ağız içinde dilin bazı bölümleri yükselse de- bu dört harfin isti'lâ harflerinden sayılmadığını, zira bunların telaffuzunda dilin yükselmesinin, isti'lâ harflerindeki yükselme gibi olmadığını belirtmiştir.³³

Çok az sayıda âlimin "ح" ve "ع" harflerini de isti'lâ harflerinden saydıkları nakledilmektedir.³⁴ Ğânim Kaddûri Hamed, isti'lâ harfleri ile birlikte "ح" ve "ع" harflerinin *imâle*'ye mani olmaları nedeniyle³⁵ bazı kurrânın söz konusu harfleri isti'lâ harflerine dâhil etmiş olabileceklerini, ancak bunun kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁶ Buna karşın özellikle ülkemizde kalın harflere "ح" ve "ع"ın da dâhil edildiği bilinen bir gerçektir. Mesela Milli Eğitim Bakanlığı'nın ortaokullarda ve imam hatip ortaokullarında okuttuğu kitapların bazısında "ح" ve "ع" harfleri ile "ر" da “*kalın sesli harfler*”den,³⁷ diğer bir kısmında ise "ح" ve "ع", “*kalına yakın bir sesle*” okunan harflerden

³³ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 151-152.

³⁴ bk. Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 249.

³⁵ bk. Ebû Ali Hasan b. İbrahim b. Yezdâd Ehvâzî, *el-Vecîz fi şerhi kırâati'l-karaeti's-semâniyyeti'l-emsâri'l-hamse*, thk. Düreyd Hasan Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002), 116.

³⁶ Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye*, 249.

³⁷ Abdurrahman Yılmaz, *Ortaokul – İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim 5 Ders Kitabı* (Ankara, Tutku Yayıncılık, 2014), 89; Şeyma Benli, *Ortaokul – İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim 5 Ders Kitabı* (Ankara, Mevsim Yayıncılık, 2018), 83.

sayılmıştır.³⁸ Hâlbuki söz konusu harfler, istifâl harflerinden olup bunların hiçbir durumda kalın okunmaları veya kalına yakın bir sesle telaffuz edilmeleri söz konusu değildir. Dahası “kalına yakın sesle okunma” şeklinde bir ayrıma literatürde hiç rastlanılmamıştır. Malum olduğu üzere "ر" ise isti‘lâ harfleri gibi her zaman kalın okunmamakta, bazen tefhîm bazen de terkîk ile okunmaktadır. Bu nedenle ülkemizde yapılan Kur’ân eğitiminde bu hatanın giderilmesi için özel bir gayret gerektiği anlaşılmaktadır.³⁹

Yukarıda aktarılan bilgilerden anlaşıldığına göre "ر" ve "ل", istifâl sıfatlı harflerdendir. Bununla birlikte "ر" harfi ile Lafzatullah’ın (الله) "ل"ı bazı durumlarda tefhîm ile okunmaktadırlar.⁴⁰ Söz konusu harfler tefhîm ile okunduklarında bunlarında isti‘lâ sıfatlı harflere katıldıkları bazı âlimler tarafından ifade edilmektedir.⁴¹

b. İstifâl (الاستفال)

İstifâl sözlükte “*alçalma, dibe inme*”⁴²; tecvid ilminde ise harfi telaffuz ederken dilin üst damağa yükselmeyip ağız içinde aşağıya

³⁸ Komisyon, *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Kur’an-ı Kerim Ders Kitabı 5* (Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019), 57; Komisyon, *Ortaöğretim Kur’an-ı Kerim 9 Ders Kitabı* (Ankara, Ata Yayıncılık, 2019), 65.

³⁹ Bu çerçevede Milli Eğitim Bakanlığı’nın söz konusu hatayı düzeltmesi önem arz etmektedir. Zira bu okullardan her yıl binlerce öğrenci mezun olmakta; öğrenilen yanlış bilgilerin daha sonra düzeltilmesi ayrı bir gayret gerektirmekte; hatta çoğu mezun için bu imkân hiç bulunamamaktadır.

⁴⁰ Tecvid kitaplarında bu şartlar genellikle *hükümü’r-râ* ve *Lafzatullâh* başlıkları altında ayrı ayrı açıklanmıştır.

⁴¹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıl*, 151; Husarî, *Ahkâmu kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 92.

⁴² Cevherî, *es-Sihâh*, 5: 1730; Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed Sâdik Ubeydî (Beirut: Dâru’l-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1997), 6: 285.

inmesi manasına gelmektedir. İstifâl, isti'lâ sıfatının zıddı olup harfleri de isti'lâ sıfatlı harflerin dışındakilerdir.⁴³

İSTİ'LÂ (الاستعلاء) & İSTIFÂL (الاستفال)

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش
ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه ي

Kur'ân eğitimine ilk başlandığında öğretilecek bilgilerin, yapılacak uygulamaların başında harflerin isti'lâ ve istifâl sıfatlarına riayet edilerek okunmasının bulunması önem arz etmektedir. Bu sıfatların derslerde yapılacak koro/toplu çalışmalarda⁴⁴ görsel materyallerle de desteklenerek uygulamalı olarak çalışılması, Kur'ân derslerindeki verimliliği arttıracaktır. Aşağıda örnek olarak seçilen sûrelerde -renk karışıklığından kaçınmak amacıyla- sadece isti'lâ harfleri ve "ر" ile Lafzatullah'ın "ل"ının tefhîm ile (kalın) okunduğu yerler kırmızıya boyanmıştır. Aşağıdaki sûrelerde görülen kırmızı rengi, harflerin isti'lâ ("ر" ve "ل" için tefhîm) sıfatına işaret etmektedir. Boyanmayan harflerin istifâl ile (ince) okunması gerekmektedir. Bu çalışmada öğrencilerin ince harflerin fethalı medleri (... يَا يَا لآ...) ile "ح" ve "ع" harflerine dikkatlerinin çekilmesi, söz konusu harflerin kalın

⁴³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe*, 123-124; Dâni, *et-Tahtid fi'l-itkân*, 107; Kurtubî, *el-Mûdih*, 91; Hemedânî, *et-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, 252; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 100; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 17; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 51-52; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 91; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 81-82.

⁴⁴ Kur'ân eğitiminde bir yöntem olarak toplu/koro çalışma metodunun avantajları ve dezavantajları için bk. Osman Bayraktutan, "Kur'an-ı Kerim Derslerinin Toplu/Koro Halinde Okutulmasının Avantajları ve Dezavantajları", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2017), 159-167.

okunmaması gerektiğinin vurgulanmasının faydalı olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca yapılan çalışmalarda yan yana gelin kalın harf (isti'lâ) ile ince harfin (istifâl) tilâvet esnasında birbirine karıştırılmaması gerektiğinin ("الله" kelimesinde Lafzatullah'ın lâm'ı kalın olsa da evvelindeki hemze'nin ince olduğunun belirtilmesi gibi) yer yer hatırlatılmasının faydalı olduğu müşahede edilmektedir. İsti'lâ ve istifâl sıfatları harflerin harekeli, sâkin ve şeddeli durumlarının tamamında bariz bir şekilde hissedilen sıfatlar olduğu için, söz konusu harfler, her hâlükârda renklendirilmiştir.

سُورَةُ الْفَاتِحَةِ

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ *

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿1﴾

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿2﴾ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿3﴾

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿4﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿5﴾

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿6﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ

عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿7﴾

سُورَةُ الْإِخْلَاصِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*

هَلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ﴿1﴾ اللَّهُ الصَّمَدُ ﴿2﴾ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ

يُولَدْ ﴿3﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ ﴿4﴾

سُورَةُ الْفَلَقِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ*

هَلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ ﴿1﴾ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ﴿2﴾ وَمِنْ

شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ﴿3﴾ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ

﴿4﴾ وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ ﴿5﴾

سُورَةُ النَّاسِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ *

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ ﴿1﴾ مَلِكِ النَّاسِ ﴿2﴾ إِلَهِ النَّاسِ ﴿3﴾

﴿3﴾ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ ﴿4﴾ الَّذِي يُوَسْوِسُ

فِي صُدُورِ النَّاسِ ﴿5﴾ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴿6﴾

2. İkinci Grup

a. Itbâk (الاطباق)

Itbâk lügatte “*kapatmak, yapıştırmak*”⁴⁵; tecvid ilminde ise harfî telaffuz ederken dilin bir bölümünün (sırtının,⁴⁶ kökünün ve ortasının⁴⁷), karşısındaki üst damağa yapışması ve harfin sesinin dil ile damak arasında hapsedilmesi anlamına gelmektedir. Dilin kökünün ve ortasının üst damağa yapışması ile tam bir yapışma ve sesin tamamen hapsedilmesi kastedilmemektedir.⁴⁸ Zira tam yapışma ve sesin tam

⁴⁵ Ebû Abdurrahmân Halîl b. Ahmed b. Amr Ferâhidî, *Kitâbü'l-'ayn*, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Sâmerrâî (Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1988), 5: 108; Cevherî, *es-Sihâh*, 4: 1512-1513; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 163; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8: 120-121.

⁴⁶ Kurtubî, *el-Mûdih*, 90; Hemedânî, *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, 252.

⁴⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukl*, 152.

⁴⁸ Bazı müellifler, burada bahsedilen yapışmanın, dilin damağa diğer harflerden daha fazla yaklaşmasından kinaye olduğunu söylemektedir. bk. Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 93; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 82.

olarak hapsedilmesi sadece "ط" harfinde olmaktadır.⁴⁹ İtbâk harfleri "ص", "ض", "ط" ve "ظ" olmak üzere dört tanedir.⁵⁰

İtbâk sıfatı itibariyle harflerin bir kısmı, diğerlerine göre daha güçlüdür. İtbâk sıfatı bakımından en güçlü harf, sahip olduğu cebr ve şiddet sıfatları nedeniyle "ط"; en zayıfı ise rihvet sıfatı ve dil ucunun üst ön dişlere meyletmesinden dolayı "ظ" harfidir. "ص" ve "ض" harfleri ise itbâk sıfatı bakımından orta şiddette sahiptirler.⁵¹

İtbâk, isti'lâ'dan daha baskın bir sıfattır. İsti'lâ harflerinin yukarıda zikredilen dört tanesi aynı zamanda itbâk harfidir. Buna göre her itbâk harfi aynı zamanda isti'lâ sıfatına sahiptir ama isti'lâ harflerinin bazısında ("خ", "ع" ve "ق") itbâk sıfatı bulunmamaktadır.⁵²

Bazı âlimler itbâk sıfatının önemine dikkat çekmek amacıyla şu bilgileri zikretmişlerdir: "İtbâk sıfatı olmasaydı 'ط', 'د', 'ص', 'س'; 'ط' ise 'د' olurdu. Ayrıca itbâk sıfatı olmazsa, 'ض' harfi olmazdı,

⁴⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 152.

⁵⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 122; Dâni, *et-Tahtîd fi'l-itkân*, 106; Kurtubî, *el-Mûdih*, 90; Hemedâni, *et-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, 252; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 100; Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 96; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 17; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 52; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 93; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 82.

⁵¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 122-123; Kurtubî, *el-Mûdih*, 90; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 100; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 153; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 52-53; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 82.

⁵² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 152-153; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 52; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 93-94; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 82.

çünkü onun dönüşebileceği başka bir harf yoktur. Bu nedenle ıtbâk sıfatı olmazsa, ‘ض’ harfi tamamen kaybolur.”⁵³

b. İnfîtâh (الانفتاح)

İnfîtâh, ıtbâk sıfatının zıddı olup sözlükte “*ayrılma, uzaklaşma*”⁵⁴; tecvid ilminde ise dil ile damak arasının açılması anlamına gelmektedir. Böylece harfî telaffuz ederken ses ağızdan, dil ile damak arasında sıkışmadan çıkar. İnfîtâh harfleri, ıtbâk harflerinin dışında kalanlardır.⁵⁵

İTBÂK (الاطباق) & İNFİTÂH (الانفتاح)

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش
ص ض ط ظ
ع غ ف ق ك ل م ن و ه ي

İtbâk sıfatlı harfler yalnızca dört tane olduğu için bunların uygulamalarının harf çalışmalarında (özellikle isti‘la harfi ile birlikte) yapılabileceği düşüncesi ile sûre üzerinde örnek sûre boyaması yapılmamıştır. Aşağıda verilen tabloda yalnızca isti‘lâ sıfatına sahip harfler **koyu turuncu/açık kırmızı**; hem isti‘lâ hem de ıtbâk sıfatlarına sahip olanlar ise **koyu kırmızı** renk ile gösterilmeye çalışılmıştır.

⁵³ Kurtubî, *el-Mûdih*, 90; Hemedânî, *et-Temhîd fî ma ‘rifeti’t-tecvîd*, 252.

⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 10: 170.

⁵⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye li-tecvîdi’l-kırâe*, 123; Dâni, *et-Tahdîd fî’l-itkân*, 106; Kurtubî, *el-Mûdih*, 90; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi’t-tecvîd*, 100; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıl*, 153; Cüraysî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd*, 53; Husarî, *Ahkâmu kırâati’l-Kur’âni’l-Kerîm*, 94; Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî*, 1: 82.

İSTİ'LÂ – İSTIFÂL & ITBÂK – İNFİTÂH

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش
ص ض ط ظ
ع غ ف ق ك ل م ن و ه ي

3. Üçüncü Grup

a. Hems (الهمس)

Hems Arap dilinde “gizlilik”⁵⁶; tecvid istilâhında ise harfi telaffuz ederken nefesin akması manasına gelmektedir. Harfleri seslendirirken harfin ve mahrece itimadın zayıf olması nedeniyle nefesin akmasına hems denir. Hems sıfatı “فَحْتُهُ شَخْصٌ سَكَّتْ” ibaresinde geçen on harfte bulunmaktadır.⁵⁷

Hems, kendisinin zıddı olan cehr'den daha zayıf bir sıfattır.⁵⁸ Hems sıfatlı harflerin bir kısmı da kendi içinde diğerlerinden daha zayıftır. Bu çerçevede "ص" ve "خ" harfleri, diğerlerinden daha güçlüdür. Çünkü "ص" harfinde itbâk, isti'lâ ve safır; "خ"da ise isti'lâ

⁵⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 4: 10; Cevherî, *es-Sihâh*, 3: 991; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15: 132-133.

⁵⁷ Ebû Bîşr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1977) 4: 434; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 116; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân*, 105; Kurtubî, *el-Mûdih*, 88; Hemedânî, *et-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, 250; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 97; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 202; Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddîmeti'l-Cezeriyye*, 91-92; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 16; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 141-142; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 83; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 78.

⁵⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 97; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 202.

sıfatı bulunmaktadır ki; bunların tamamı kuvvet sıfatlarıdır.⁵⁹ "ص" ve "خ" harfinden sonra en kuvvetli hems harfleri yapılarındaki şiddet sıfatından dolayı "ت" ve "ك"tir.⁶⁰ Hems sıfatlı harflerin en zayıfı "ف", "ح", "ث" ve "ه"dir. Çünkü bunlarda kuvvet sıfatı yoktur. Bunların en zayıfı ise bütün zayıf sıfatları bünyesinde toplaması nedeniyle "ه" harfidir.⁶¹

b. Cehr (الجهر)

Cehr Arapçada “güçlü, şiddetli ses”⁶²; ıstılahta ise harfin kendi kuvvetinden ve harf seslendirilirken mahrece dayanmanın kuvvetli olmasından dolayı telaffuz esnasında nefesin hapsedilmesi manasına gelmektedir. Cehr, hems sıfatının zıddı olup hems harflerinin dışında kalanlar, cehr harfleridir.⁶³

Cehr harflerinin bir kısmı, kendi aralarında, bünyelerindeki kuvvetli sıfatlar nedeniyle diğerlerinden daha güçlüdür.⁶⁴ "ط" ve "د"

⁵⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 116; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, 97; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 83-84.

⁶⁰ Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47.

⁶¹ Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84.

⁶² Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 3: 388; Cevherî, *es-Sihâh*, 2: 618; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 48; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 2: 397.

⁶³ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 4: 434; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 116-117; Dâni, *et-Tahdîd fî'l-itkân*, 105; Kurtubî, *el-Mûdih*, 88; Hemedânî, *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, 250-251; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, 97-98; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 202; Taşköprüzâde, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 87; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 16; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukl*, 141-142; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84; Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî*, 1: 78-79.

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, 97.

harfleri cehr sıfatında ortak olsalar da "ط" harfi, bünyesindeki isti'lâ, itbâk ve tefhîm sıfatları sayesinde "ذ"dan daha güçlüdür.⁶⁵

Saçaklızâde (ö. 1145/1732), hems ile cehr sıfatlarının uygulamadaki farkını şu şekilde açıklamaya gayret etmiştir: Nefesin tamamı ses keyfiyetine bürünüp kuvvetli bir ses çıkarsa harf cehr; nefesin bir kısmı sessiz kalıp (duyulan ses keyfiyetine bürünmeden) harf ile birlikte akarsa harf hems sıfatlı olur. Bununla birlikte bahsedilen fark ancak cehrî kıraatte meydana gelir. “Güçlü ses” ile kastedilen açık/cehrî olandır. “Sessiz” ile maksut, harfin başlangıcında açık olmakla birlikte cehrî olarak akmayan sestir. Bu bağlamda "ذ" deyip "ذ" harfinin sesini uzattığında nefesin tamamının cehrî ses şeklinde olduğunu (uzadığını) anlarsın. "أض" deyip "ض" harfinin sesini uzattığında ise harfin başlangıcında nefesin *cehrî ses* olarak çıktığını duymakla birlikte (devamının ve) sonunun söz konusu cehrî sestem ari bulunup hafi/gizli bir ses olduğunu fark edersin. Esasen hems harflerinin seslerinin bir kısmı cehr, bir kısmı hems özelliğinde olmakla birlikte ıstılahta bunlar hems sıfatlı harfler olarak isimlendirilmektedirler.⁶⁶

Tecvîd ilmiyle ilgili bir eser kaleme alan V. asır âlimlerinden Abdülvehhâb Kurtubî (ö. 461/1069) ise hems ve cehr sıfatları arasındaki farklılığı “Hems ve cehr harflerinin harekeli olarak veya med ile telaffuz edilmesi ile (سَسَسَ كَكَكْ - سَا سَا سَا كَا كَا / قَقَقَى - قَا قَا قَا)

⁶⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 142; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 47; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84.

⁶⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 142-143.

sesin, nefesin akması nedeniyle hems harflerinde zayıfladığı; nefes akışı engellendiği için cehr harflerinde ise güçlendiği görülecektir.”⁶⁷ şeklinde açıklamıştır.

HEMS (الهمس) & CEHR (الجهر)

فَ حَ ثَّ هُ شَّ خُ صَّ سَ كُ ثَّ
 ا ب ج د ذ ر ز ص ط ظ
 ع غ ق ل م ن و ي

Harflerin doğru telaffuzu açısından “hems-cehr” ve “şiddet-beyniyye-rihvet” sıfatlarının birlikte değerlendirilmesi daha uygun olacağı düşüncesiyle bu grup, bir sonraki grupla birlikte değerlendirilecek; ikisi için örnek olarak seçilen iki sûre üzerinden renklendirme metodu izah edilmeye çalışılacaktır.

4. Dördüncü Grup

a. Şiddet (الشدّة)

Şiddet Arap dilinde “*kuvvet*”⁶⁸; tecvid ıstılahında ise harfî telaffuz ederken mahrece dayanmanın kuvvetli olması nedeniyle sesin hapsolüp akmaması anlamına gelmektedir. Şiddet sıfatlı harfler "أَجْدُ" "فَقَطُّ بِكَتُّ"⁶⁹.

⁶⁷ Kurtubî, *el-Mûdth*, 88-89.

⁶⁸ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 6: 213; Râzî, *Muhtârü's-sihâh*, 140.

⁶⁹ Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 4: 434; Sîbeveyhi, *Kitâbü Sîbeveyhi*, 4: 434; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâe*, 117; Dâni, *et-Tahdîd fi'l-itkân*, 105-106; Kurtubî, *el-Mûdth*, 89; Hemedânî, *et-Temhîd fi ma'rifeti't-tecvîd*, 251; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi ilmi't-tecvîd*, 98; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 16;

Şiddet harfleri kuvvet bakımından farklı derecelere sahiptir. Bir harfte, "ط" harfinde olduğu gibi, şiddet sıfatıyla birlikte isti'lâ, cehr ve itbâk sıfatları da varsa bu harf -sıfatları itibariyle- çok güçlü olur. Harfin kuvveti ve zayıflığı, sahip olduğu sıfatlara göre takdir edilir.⁷⁰

b. Rihvet (الرخوة)

Rihvet lügatte “kolaylık, yumuşaklık”⁷¹; istilahta ise harfin kendisinin ve harf telaffuz edilirken mahrece yaslanmanın zayıf olması nedeniyle harfin seslendirilmesi esnasında sesin akması ve harfin yumuşak olması anlamına gelir. Rihvet, şiddet sıfatının zıddı olup harfleri şiddet ve beyniyye sıfatının haricindeki

خَسَّ حَظًّا شَصُّ هَزَّ
وَضَعُتْ يَا فَذُّ⁷² harflerdir.⁷³

c. Tevassut/Beyniyye (التوسط \ البينية)

Tevassut/beyniyye Arapçada “orta yol”⁷⁴; istilahta ise harfi telaffuz ederken harfin sesinin şiddet ile rihvet sıfatları arasında ortada olması anlamına gelmektedir. Tevassut harfleri telaffuz edilirken ses, ne şiddet harflerinde olduğu gibi tamamen hapsedilmekte ne de rihvet

Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 143; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 48; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84-85.

⁷⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 117-118; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, 98; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 48; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 86.

⁷¹ Cevherî, *es-Sihâh*, 6: 2354.

⁷² Bazı âlimler "ا", "و" ve "ي" harflerini tevassut harflerinden saymışlardır. Bu farklılık, tevassut sıfatında belirtilmiştir.

⁷³ Sibeveyhi, *Kitâbü Sibeveyhi*, 4: 434-435; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 118-119; Dâni, *et-Tahdîd fî'l-itkân*, 106; Kurtubî, *el-Mûdih*, 89; Hemedânî, *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, 251; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, 98-99; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 16; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 143-144; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 48-49; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 86.

⁷⁴ Cevherî, *es-Sihâh*, 3: 1167.

harflerinde olduğu gibi tamamen akıtılmaktadır. Beyniyye harfleri telaffuz edilirken, şiddet sıfatlı harflere nazaran ses biraz akmakta; ancak bu akış rihvet harflerindeki kadar fazla olmamaktadır. Bu nedenle söz konusu harfler, tevassut sıfatıyla nitelendirilmişlerdir.⁷⁵ Tevassut harfleri "لِنْ عُمُرٌ" olmak üzere beş tanedir.⁷⁶

Mekki b. Ebî Tâlib, Abdulvehhâb Kurtubî ve Hemedânî (ö. 569/1173) gibi bazı âlimler, tevassut sıfatının "لَمْ يَزَوْعًا" harflerinde bulunduğunu söylemişlerdir. Dâni'nin (ö. 444/1053) rihvet harflerinin sayısının on üç olduğunu söyleyip bunlar arasında "و" ve "ي" harflerini saymamasından, onun da aynı taksimatı benimsediği anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî tevassut harflerini *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*'inde "لم يرو" olarak zikretmiş; *el-Mukaddime* ve *en-Neşr fî'l-kirâati'l-aşr* isimli eserlerinde ise "لِنْ عُمُرٌ" olarak vermiş, bazı âlimlerin bunlara "و" ve "ي" harflerini de ilave ettiklerini belirtmiştir.⁷⁷

⁷⁵ Kurtubî, *el-Mûdih*, 89-90; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 86-87.

⁷⁶ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 16-17; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukl*, 143-144; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 86.

⁷⁷ Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe*, 118-119; Dâni, *et-Tahtîd fî'l-itkân*, 106; Kurtubî, *el-Mûdih fî't-tecvîd*, 89; Hemedânî, *et-Temhîd fî ma'rifeti't-tecvîd*, 251; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*, 98 & *en-Neşr*, 202 & *el-Mukaddime*, 3.

ŞİDDET (الشدة) & BEYİNİYYE (البينية) & RİHVET (الرخوة)

أ ج ذ ق ط ب ك ث

ل ن غ م ر

ث ح خ ذ ز س ش ص ض

ظ غ ف و ه ي

Zıt sıfatlar arasında “hems, cehr” ile “şiddet, rihvet, tevassut/beyniyye” gruplarının neyi ifade ettiklerinin öğrenciler tarafından birbiriyle karıştırıldığı gözlemlenmektedir. Bu grup arasındaki farkı Saçaklızâde şöyle izah etmiştir: Cehrî kıraatte harf hems olsa bile harflerin tamamının sesi cehrîdir. Cehr harfi olsa dahi harfin sesi nefes olmaksızın gerçekleşmez. Çünkü sesin hakikati işitilen nefestir. Sesin hapsolması, nefesin hapsolmasını; sesin akması nefesin de akmasını gerektirir. Hems harfi olsalar da harflerin nefesi sestem ayrılmaz. Çünkü harfin hakikati mahrece yaslanan sestir. Cehr harfinin nefesi az; hems harfinin ise (nefesi) çoktur. "ك" ve "ت" harflerinde olduğu gibi güçlü bir ses değil de nefes akabilir. Bu, ‘çok nefes akar, harfin (telaffuzu esnasında) baş tarafında hâsıl olan güçlü ses akmaz, çok nefes akar’ demektir. Bununla murat olunan, ses akışının tamamen nefyi değildir. Zira "ش" harfi, "ك" ve "ت" gibi hems harflerinden olmakla birlikte "الطَّشُّ" kelimesinde "ش"ın sesi akar,

istersen onun sesini uzatabilirsin. "ض" ve "غ"da olduğu gibi ses akar, nefes akmaz. Bu, "güçlü ses akar, hems'te olduğu gibi çok nefes akmaz" anlamına gelir. Kastedilen, nefes akışının tamamen nefyedilmesi değildir. Zira bazı âlimler rihvet, sesin ve nefesin akmasıdır, demişlerdir.⁷⁸

Söz konusu iki grup sıfat arasındaki fark, bazı âlimler tarafından ise şu şekilde açıklanmıştır: Harf telaffuz edilirken dışarıya çıkan nefesin tamamı harf olarak belirip bu sayede güçlü bir ses oluşursa bu, cehr harfidir. Söz konusu nefesin bir bölümü "ses"e dönüşmeden kalıp harf ile birlikte akarsa bu, hems harfidir. Harfin sesi mahreçte iyice sıkışıp oraya hapsolür, harf ile birlikte akmazsa bu, "şiddet" diye isimlendirilir. "الحَجَّ" kelimesinde vakf yapacak olsan (الحَجَّ), harfin sesinin (mahreçte) sıkışıp kaldığını görürsün. Öyle ki bu durumda harfin sesini uzatmak istesen de uzatamazsın. "الطَّشَّ" kelimesinde olduğu gibi ses mahreçte hapsolmayıp tam olarak akarsa, hems olarak isimlendirilir. "الطَّشَّ" kelimesinde vakf yaptığında (الطَّشَّ) "ش" harfinin sesinin aktığını ve istediğin taktirde onun sesini uzatabildiğini görürsün. "الْجَلَّ" kelimesindeki gibi sesin mahreçte ne tam olarak sıkışması ne de tam olarak akmaması durumunda (şiddet sıfatına nazaran biraz akması; ancak ses akışının rihvet harfleri kadar fazla olmaması) ise şiddet ile rihvet arasında mütevasıt olur. "الْجَلَّ" kelimesinde vakf yaptığında (الْجَلَّ) sesin "الطَّشَّ" kelimesindeki gibi

⁷⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 145-146.

akmadığını, buna karşın "الحج"daki gibi hapsolmediğini, bunların arasında itidal ile çıktığını görürsün.⁷⁹

Âlimlerin bir kısmı şiddet–rihvet harflerinin, cebr ve hems diye (şiddet-i mechûre, şiddet-i mehmûse; rihvet-i mechûre ve rihvet-i mehmûse) bölümlere ayrıldığını açıkça belirtmiş;⁸⁰ böylece iki sıfat grubu arasındaki ilişkiye ve farka işaret etmişlerdir. Saçaklızâde'ye göre bazı harfler telaffuz edilirken harfin sesi ve nefesi tamamen hapsedilir, böylece güçlü bir ses elde edilir ki; bu durum *şiddet* harflerinde meydana gelir. Diğer bir grup harflerin telaffuzunda ses ve nefes hapsedilmeyip ikisi de tam olarak akar ki; bunlar *rihvet* harfleridir. Üçüncü grup harflerin seslendirilmesi anında ise ses tam hapsedilme ile tam akma arasında olur (ses, rihvet harflerindeki kadar çok olmamak kaydıyla, şiddet harflerine göre biraz akar) ki; bu *beyniyye* harflerinde vuku bulur.⁸¹ *Rihvet-i mechûre*'de harfin sesi az bir nefes ile birlikte; *rihvet-i mehmûse*'de ise (ses) çok nefes ile birlikte akar.⁸²

Anlaşıldığına göre duyulan ses, nefes ve ses tellerinin titreşimiyle elde edilen sesin karışımıyla oluşmaktadır. Hiçbir harfin sesi ne tek başına nefesten ne de sadece ses tellerinin titreşimiyle elde edilen sestен hâsıl olmaktadır. Bazı harflerin yapısında nefes baskındır; bazılarında ise ses tellerinin titreşimiyle elde edilen ses baskındır. Bir harfin yapısında nefes baskın ise ona *hems* sıfatlı harf;

⁷⁹ Taşköprüzâde *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 89-90; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 16; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 144; Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 87.

⁸⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 145.

⁸¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 146-147.

⁸² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 143.

ses tellerinin titreşimiyle elde edilen ses baskın ise ona da *cehr* sıfatlı harf denmektedir.

Şiddet sıfatlı harflerde mahrece yaslanma güçlü olduğu için fazladan bir ses veya nefes akışı olmaz, harf mahreçten aniden çıkar. "أَجْدُ قَطِبَ" harfleri, *şiddet-i mechûre* şeklinde adlandırılır. "ك" ve "ت" harflerinde de ses mahreçten aniden çıkmakla birlikte bunların son bölümlerinde harflerin yapısı gereği nefes biraz akar. Bu iki harf *beyniyye-i mechûre* olarak isimlendirilmektedir. Şiddet sıfatlı harflerin tamamında mahrece yaslanma kuvvetli olup fazladan bir ses veya nefes akışı bulunmadığından, harf telaffuz edilirken gereken süreye en az bu harflerde ihtiyaç duyulmaktadır.

Tevassut/beyniyye harflerinde (لِنْ عُمَرُ) mahrece yaslanma şiddet harflerine göre biraz zayıflamakta, harfin sesi biraz akmakta, dolayısıyla harf telaffuz edilirken gerekli olan zaman -yine şiddet sıfatlı harflere nazaran- biraz artmaktadır. Bu harflere, nefes akmadığı için, *beyniyye-i mechûre* denmektedir.

Rihvet harfleri, *rihvet-i mehmûse* ve *rihvet-i mechûre* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Rihvet-i mehmûse harfleri, "ك" ve "ت" harflerinin dışındaki hems sıfatlı harflerdir (فَحْتُهُ شَخْصٌ سَ). Rihvet-i mehmûse harflerinde mahrece yaslanma zayıflamakta, nefes baskın olmak üzere, harfin sesi akmakta ve harf telaffuz edilirken gerekli zaman uzamaktadır. Rihvet-i mechûre harflerinde ise yine mahrece yaslanma zayıflamakta ve harf telaffuz edilirken ihtiyaç duyulan süre uzamasına rağmen ses tellerinin titreşimiyle oluşan ses baskın olmak (nefes az

miktarda bulunmak) üzere harfin sesi akmaktadır. Rihvet-i mechûre harfleri, "ز ذ ظ ض غ و ي"dir.

“Hems-cehr” ile “şiddet-beyniyye-rihvet” gruplarının arasındaki ilişki aşağıda tablo olarak verilmiştir.

Şiddet-i Mechûre	أ ج د ق ط ب
Şiddet-i Mehmûse	ك ت
Beyniyye-i Mechûre	ل ن ع م ر
Rihvet-i Mehmuse	ف ح خ ش ه ص
Rihvet-i Mechûre	ز ذ ظ ض غ و ي

Lâzimî sıfatlar, her hâlükârda harfte bulunan, ondan bir an için bile ayrılması düşünülemeyen sıfatlardır. Dolayısıyla harf harekeli, sâkin ve şeddeli iken bu sıfatlar harfte bulunmaktadır. Nitekim harflerin harekeli okunmaları esnasında söz konusu sıfatların birinin veya birkaçının ihmal edilmesi nedeniyle birtakım hataların ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Ancak âlimler, söz konusu sıfatların, harfler sâkin olduğunda daha bariz bir şekilde ortaya çıktığını, hatta ses ile nefes arasındaki farkın da en iyi bu yolla bilinebileceğini ifade etmişlerdir.⁸³ Bu nedenle tevassut/beyniyye ve rihvet sıfatları için gerek harflerin müstakil olarak çalıştırılmasında, gerekse sûrelerde

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1: 199; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıl*, 144; Cüraysî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, 48; Husarî, *Ahkâmu kirâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 84-85.

kullanılan renklendirmelerde harflerin sâkin⁸⁴ ve şeddeli durumlarında boyama yapılmış; harekeli hallerinde -renk karışıklığı oluşmasın diye renk kullanılmamıştır. Bu gruptaki renklendirmeler, olumlu çağrışım yapması açısından trafik ışıklarının içerdiği anlam da göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmiştir. Buna göre yeşil renkli harflerin üzerinde durmadan geçilecek (şiddet); sarı renkli harflerin üzerinde biraz durulup sesin biraz akması sağlanacak (beyniyye/tevasut); kırmızı renkli harfler üzerinde ise acele edilmeyip harfin sesinin (rihvet-i mehmûsede nefes, rihvet-i mechûrede ise ses tellerinin titreşiminden doğan ses baskın olacak şekilde) akması temin edilecektir.

Her ne kadar şiddet, beyniyye ve rihvet sıfatları en belirgin şekilde, harflerin sükûn ve şedde ile okunmaları esnasında ortaya çıksa da sesin akıp akmaması meselesine harfler harekeli okunduklarında da dikkat etmek gerekmektedir. Harfler harekeli okunduklarında mahrece dayanmanın kuvveti nedeniyle şiddet harfleri ağızdan bir çırpıda çıkmalıdır. Beyniyye ve rihvet harflerinin harekeli okunuşlarında ise ilk önce harfin sesi telaffuz edilmeli, peşinden harekesi söylenmelidir. Beyniyye harflerinde harfin (harekeden önceki) ses akışı (rihvet sıfatlılara nazaran) az; rihvet harflerinde ise fazladır. Ayrıca rihvet harflerinde mahrece dayanmanın zayıf olması, onun olmadığı anlamına gelmemektedir. Öğrencilerin, özellikle rihvet harflerinin bazılarının harekeli okunuşunda ses akışını bazen sağlamadıkları ("الرَّحِيمِ" kelimesindeki "ح" ile "فَقَالَ" kelimesindeki "ف" ile

⁸⁴ Tenvin olup da ardından izhâr olan yerlerin (meselâ "وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ" âyetinde tenvinin içindeki sâkin nûn harfinin) de beyniyye sıfatı gereği sarı renge boyanması gerekmektedir. Ancak bilgisayar ortamında yazılan hatta yalnızca harfin harekesini/tenvinini boyamak mümkün olmamıştır.

harflerinin telaffuzunda yer yer rastlandığı gibi); bazen de mahrece itimadı yok denecek kadar zayıflattıkları ("نَفْسٌ" kelimesindeki "ف" ile "ذَلِكْ" kelimesindeki "ذ" harflerinin telaffuzunda zaman zaman şahit olduğu gibi) gözlemlenmektedir.⁸⁵ Her iki hatanın da harfin sesini ya zayıflattığı ya bozduğu yahut gereğinden fazla güçlendirdiği veya tamamen yok ettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle örnek olarak seçilen sûrelerde harflerin sâkin ve şeddeli halleri boyanmakla birlikte harflerin telaffuzu esnasında söz konusu sıfatların doğru bir şekilde uygulanmasına her halükarda özen göstermek gerekmektedir.

Sesin (ve/veya nefesin) akması, harf telaffuz edilirken gereken sürenin kısa olmasını (ânî); sesin akması ise harf seslendirilirken zamanın da uzamasını (zamânî) beraberinde getirmektedir. Harfin telaffuzunda ihtiyaç duyulan süre bakımından incelendiğinde şiddet harflerinin en az süreye; rihvet harflerinin ise harfler arasında en uzun zamana ihtiyaç duyan harfler olduğu anlaşılmaktadır. Beyniyye harfleri ise harfin telaffuzu esnasında gereken zaman açısından yine şiddet ile rihvet sıfatları arasında yer almaktadır. Renk karışıklığına yol açmaması için, üzerinde durulması gerekmeyen şiddet harfleri için süre uygulamalarında renklendirme yapılmamıştır. Bu şekilde her ders/hafta yapılan tekrarlar yoluyla, öğrencilerin harflerin doğru telaffuzu meselesinde meleke kazanmaları hedeflenmektedir.

⁸⁵ Kur'ân tilâvetinin, ehil bir hocadan müşâfehe yoluyla öğrenilmesi gerekmektedir. Zira yazılı anlatımların, gerekli uygulamaları aktarmada yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle -teknolojinin sunduğu pek çok yeni imkâna karşın- sıfatlar ve bunların uygulanmasının bir fem-i muhsinden ahz edilmesinin Kur'ân eğitiminde halen en sağlıklı yol olduğu söylenebilir.

Harfler şeddeli okuduklarında mahrece yaslanmalarının durumuna göre “şiddet” sıfatlı harfler ile “rihvet ve beyniyye” harfleri arasında bir fark oluşmaktadır. Buna göre şiddet harfleri telaffuz edilirken mahrece yaslanma kuvvetli olup ses akmadığı için, şeddeli olduklarında, şeddenin ortasında ses akışı tamamen kesilmekte, harf adeta ortadan ikiye ayrılmaktadır. Rihvet ve beyniyye sıfatlı harflerde ise mahrece yaslanma zayıfladığı için şedde esnasında ses akmaya devam etmektedir. Bu nedenle harfler şeddeli okuduklarında şedde esnasında şiddet harflerinde sesi akıtmamaya (veya "رَبُّ" ve "مَدُّ" kelimelerinde zaman zaman rastlandığı gibi sesi genize yönlendirmemeye); beyniyye ve rihvet harflerinde ise sesi bölmemeye/ses akışını sürdürmeye dikkat etmek gerekmektedir.

Kur’ân eğitiminde mümkün mertebe somutlaştırılan ve teori-uygulama birlikteliği sağlanan derslerin verimliliği de artacaktır. Bu sayede her harfe hakkını vererek okuma eğitimi müşâfehe yoluyla sürdürülecek, koro/toplu okumadan sonra öğrenciler teker teker dinlenirken aynı uyarılar yapılacaktır. Bu ve benzeri metotlar sayesinde, Kur’ân eğitiminde hoca ile öğrenci arasında doğru iletişimi sağlayacak ortak bir dil oluşturulacaktır. Hataların tespitinde ve düzeltilmesinde tecvid terimleri etkin bir şekilde kullanılacaktır. Dersin hocası itbâk, isti’la, rihvet vb. kelimelerini kullandığında öğrenciler hocanın bu terimler ile neyi kastettiğini bilecek, hoca ile öğrenciler arasında bu terimler üzerinden doğru ve sağlıklı bir iletişim kurulabilecektir. Böylece öğrenciler hem neyi, niçin yanlış yaptığını anlayacak hem de hatalarını nasıl düzeltebileceklerini kavrayacaklardır.

سُورَةُ الْفَاتِحَةِ

أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ *

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿1﴾

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿2﴾ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿3﴾

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ ﴿4﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿5﴾

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿6﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ

عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿7﴾

سُورَةُ الْبَلَدِ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ *

وَالْبَلَدِ إِذَا يَغْشَى ﴿1﴾ وَالنَّهَارِ إِذَا تَجَلَّى ﴿2﴾ وَمَا

خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى ﴿3﴾ إِنَّ سَعْيَكُمْ لَشَتَّى ﴿4﴾ فَمَا
 مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ﴿5﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ﴿6﴾
 فَسُنِّيَرُهُ لِلْيُسْرَى ﴿7﴾ وَأَمَا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ﴿8﴾
 وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ﴿9﴾ فَسُنِّيَرُهُ لِلْعُسْرَى ﴿10﴾ وَمَا
 يُغْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى ﴿11﴾ إِنَّ عَلَيْنَا لَلْهُدَى
 ﴿12﴾ وَإِنَّ لَنَا لَلْآخِرَةَ وَالْأُولَى ﴿13﴾ فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا
 تَلَظَّى ﴿14﴾ لَا يَصْلِيهَا إِلَّا الْأَشْقَى ﴿15﴾ الَّذِي
 كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿16﴾ وَسَيُجَنَّبُهَا الْأَتْقَى ﴿17﴾ الَّذِي
 يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى ﴿18﴾ وَمَا لِأَحَدٍ عِنْدَهُ مِنْ نِعْمَةٍ
 تُجْزَى ﴿19﴾ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِ الْأَعْلَى ﴿20﴾
 وَلَسَوْفَ يَرْضَى ﴿21﴾

5. Beşinci Grup

a. İzlâk (الاذلاق)

İzlâk sözlükte “*dilin keskinliği anlamlarına gelir ve bir şeyin ucuna ve sınırına itlak olunur*”⁸⁶. Tecvid ilminde izlâk, harfi telaffuz ederken onun dilin veya dudakların ucuna yaslanmasını ifade eder. İzlâk harfleri "فَوْ مِنْ لُبِّ" olmak üzere altı tanedir. Bu harflerden bazıları (ر - ن - ل - ن) dil ucundan, diğerleri (ب - م - ف) ise dudakların ucundan çıkar.⁸⁷ İzlâk harfleri telaffuz bakımından dile en kolay gelen harflerdir.⁸⁸

b. İsmât (الاصمات)

İsmât lügatte “*susmak ve suskunluğun uzaması*”⁸⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Tecvid ıstılahında ısmât, Arap dilinde kök itibariyle üç harften daha fazla olan kelimelerin bütün harflerinin ısmât harflerinden oluşmamasını ifade eder. Arap dilinde kök itibariyle üç harften daha fazla harften oluşan kelimelerin en az bir harfinin izlâk harflerinden olması gerekmektedir. Bu durum, kelimelerin telaffuzunu kolaylaştırmaktadır. "عَسْطُوس" ⁹¹ ve "عَسْجَد" ⁹⁰ gibi kök itibariyle üç harften daha fazla olup sadece ısmât harflerinden oluşan kelimelerin Arapça'ya dışarıdan girmiş (muarreb) oldukları

⁸⁶ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 5: 134-135; Cevherî, *es-Sihâh*, 4: 1479-1480; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5: 54.

⁸⁷ Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 95-96.

⁸⁸ Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 95.

⁸⁹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-'ayn*, 7: 106; Cevherî, *es-Sihâh*, 1: 256; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 7: 400.

⁹⁰ Kelime *altın* anlamına gelmektedir.

⁹¹ Bambu'ya benzeyen bir ağaç çeşididir.

anlaşılmaktadır. İsmât, izlâk sıfatının zıddı olup izlâk harflerinin (فَرْ مِنْ لُبِّ) (فَرْ مِنْ لُبِّ) dışındakiler, ismât harfleridir.⁹²

Yapılan açıklamalardan hareketle izlâk ve ismât sıfatlarının, harflerin düzgün telaffuz edilmeleriyle alakalarının olmadığı söylenebilir.⁹³ Söz konusu durum nedeniyle olsa gerek bazı kıraat ve tecvid âlimleri bu iki sıfatı eserlerine almamışlardır.⁹⁴ Bu nedenle esasen Kur'ân eğitiminin pratik olarak yapıldığı derslerde bu iki sıfat üzerinde durmaya ihtiyaç olmadığı anlaşılmaktadır.

İZLÂK (الاذلاق) & ISMÂT (الاصمات)

فِ رِّ مِّنْ لُّبِّ

ا ت ث ج ح خ د ذ ز س ش

ص ض ط ظ ع غ ق ك و ه ي

⁹² Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 96.

⁹³ Husarî, *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 97.

⁹⁴ Mesela bk. Muhammed b. Pir Ali Birgivî, *ed-Dürri'l-yetîm* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 3-4; Seyyid Ali b. Hüseyin Eskiçizâde, *Tercüme-i Dürri'l-Yetîm* (İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885), 7-9; İbrahim b. Ahmed b. Süleyman Merğînî, *Nücümü't-tavâli' ale'd-düreri'l-levâmi' fî asli mukrii'l-imâm Nâfi'* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 166-175; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 115-122.

SONUÇ

Temel amacı Kur'ân harflerinin en düzgün biçimde okunmasını sağlamak olan tecvid ilmi üzerine yazılan eserlerde harflerin mahreçleri ve sıfatları konusunun önemli bir yer işgal ettiği gözlemlenmektedir. Zira harflerin düzgün telaffuzlarına ulaşmanın yolu, öncelikli olarak onların mahreçlerini bilmekten, ardından da sıfatlarını öğrenmekten geçmektedir.

Mahreç ve sıfatların öğrenilmesi önemli olmakla birlikte bunların Kur'ân tilâvetine yansıtılabilmesi için uygulamalarının yapılması ve nihayetinde doğru telaffuz keyfiyetinin meleke haline getirilmesi gerekmektedir. Uygulamada kullanıl(a)mayan teorik bilgilerin, tecvid ilminin temel amacına hizmet edemeyeceği aşikârdır. Bu meyanda teorik bilgi ile uygulamanın birleştirilmesinin bir gereklilik arz etmektedir. Eğitimde çağın getirdiği imkânlardan da istifade ederek farklı metotların geliştirilmesi mümkündür. Bu nedenle Kur'ân eğitiminde kullanılacak görsel materyallerin artırılmasının ve derslerde akıllı tahtaların veya projeksiyonların aktif olarak kullanılmasının, söz konusu eğitime katkı sağlayacaktır.

Bu çerçevede tecvid ilminin temel meselelerinden olup kişinin Kur'ân tilâvetini doğrudan etkileyen sıfatların uygulamalı olarak öğretimini kolaylaştıracak yeni bir metot denemesi yapılmıştır. Buna göre derslerde koro/toplu okuma yöntemiyle çalışılacak sûreler seçilmekte ve bu sûrelerdeki harfler, zıt sıfatlara göre bilgisayar ortamında renklendirilmektedir. Sınıfta okumaya geçmeden önce ilgili sıfatlar anlatılmakta, ardından önceden hazırlanan harfleri renklendirilmiş sûre akıllı tahtada açılarak veya projeksiyon aleti ile tahtaya yansıtılarak buradan koro/toplu okuma metoduyla sıfatların

uygulamalı eğitimi yapılmaktadır. Bu sayede konu hem teorik olarak anlatılmakta hem de bu bilgilerin pratiğe nasıl aktarıldığı uygulamalı olarak çalışılmaktadır. Bu uygulama her ders/hafta tekrar edilmektedir. Bahsi geçen metot, 2011 yılından beri farklı gruplarda tatbik edilmektedir. Söz konusu metodun, Kur'ân eğitiminde olması gereken teorik bilgi ve uygulama birlikteliğinin sağlanmasına önemli katkılar sağladığı gözlemlenmiştir.

Kur'ân dersleri, ses eğitimi temelinde yürütüldüğü için birtakım zorlukları bünyesinde barındırmaktadır. Kur'ân eğitiminin söz konusu yapısı gereği derste kullanılan somut materyallerin azlığı nedeniyle hoca ile öğrenciler arasında iletişimin zaman zaman sağlıklı kurulamadığı anlaşılmaktadır. Hocanın anlatmak istediklerini öğrencilerin yer yer anla(ya)madığına şahit olunmaktadır. Bu duruma, tecvid ilminde kullanılan terimler ile bunların nasıl uygulandığını tam olarak kavrayamamış öğrenciler nezdinde daha sık rastlanmaktadır. Geliştirilen metodun, kullanılan görsel materyallerle bir taraftan Kur'ân eğitimini desteklerken diğer yandan hoca ile öğrenciler arasında ortak bir dil oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bu dilin, tecvid terimlerinin teorik bilgileri ile uygulamalarının birleştirilmesine ve Kur'ân derslerindeki verimliliğin arttırılmasına katkı sağladığı müşahede edilmiştir.

Çalışmada, Kur'ân eğitimiyle alakalı bazı konuların renklendirilme metoduyla öğretimi meselesiyle ilgili birkaç örnek sunulmuştur. Söz konusu metodun bu alanda pek çok konuya uygulanabileceği ve geliştirilmeye açık olduğu ifade edilmelidir.

Son olarak, Kur'ân eğitiminde yazılı anlatımların noksan kaldığı bilinmektedir. Bu nedenle çalışmada yazılı olarak anlatılmaya

çalışılan metodun, video çekimleri yoluyla görsel olarak da tanıtılmasının bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.

Teşekkür: Bu çalışmanın makale olarak da yayımlanması için beni teşvik eden kıymetli dostlarıma teşekkürlerimi arz ederim.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Yaşar. “Bir İlm-i Kırâat Klasîği: Tayyibetü'n-Neşr Fi'l-Kırâati'l-'Aşr”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 17/3 (12/2017): 277-310.
- Akaslan, Yaşar. “Türkiye’de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 2 (2018): 1081-1107.
- Akkuş, Murat. “Sekte’nin Uygulanma Nedeni (Asım Kıraatinin Hafs Rivayetine Göre”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, Volume II/Issue II (Winter 2017): 103-110.
- Alemdar, Yusuf. “İlâhiyat Fakültelerinde Kur’an Dersleri İle İlgili Problemler ve Çözüm Önerileri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2008): 177-212.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Sultân Muhammed. *el-Minehu'l-fıkriyye alâ metni'l-Cezeriyye*. Mısır: Matbaatü Mustafa Bâbî ve Evlâdüh, 1948.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü'l-Cezerî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Bayraktutan, Osman. “Kur’an-ı Kerim Derslerinin Toplu/Koro Halinde Okutulmasının Avantajları ve Dezavantajları”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (2017): 145-171.
- Benli, Şeyma. *Ortaokul – İmam Hatip Ortaokulu Kur’an-ı Kerim 5 Ders Kitabı*. Ankara: Mevsim Yayıncılık, 2018.

- Birgivi, Muhammed b. Pir Ali. *ed-Dürü'l-yetîm*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh tâcü'l-luga ve shâhu'l-Arabiyye*. Thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990.
- Cüraysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi 'ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*. Tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Çollak, Fatih. ““Reîsü'l-Kurrâ”lık Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri”. *Kur'ân ve Tefsir Araştırmaları-IV (Kırâat İlmi ve Problemleri)* (İstanbul, 13-14 Ekim 2001). Ed. Bedreddin Çetiner. 179-240. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- Dağ, Mehmet. “Günümüz Medreselerinde Kur'an Eğitim Öğretimi - Güneydoğu Örneği-”, *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Uluslararası Sempozyum Kitabı (Muş 5-7 Ekim 2012)*. Ed. Fikret Gedikli. 453-470. Muş: M.Ş.Ü. Yayınları, 2013.
- Dağdeviren, Alican. “Kur'ân Kıraatinin Ana Dinamiği: Harfler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008): 47-81.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman. *et-Tahtîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Ammân: Dâru Ammâr, 2000.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Abdülgani. *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kırâati'l-erbeate aşer*. Thk. Şa'bân Muhammed İsmâîl. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1987.
- Ehvâzî, Ebû Ali Hasan b. İbrahim b. Yezdâd. *el-Vecîz fi şerhi kırâati'l-karaeti's-semâniyyeti'l-emsâri'l-hamse*. Thk. Düreyd Hasan Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2002.

- Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin. *Tercüme-i Dürr-i Yetîm*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Gökdemir, Ahmet. “el-Mürşidü'l-Vecîz ve en-Neşr Bağlamında Ebû Şâme ile İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2019): 103-122.
- Gülle, Sıtkı. *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*. İstanbul: Huzur Yayınları, 2005.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân b. Amr Ferâhîdî. *Kitâbü'l-'ayn*. Thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Sâmerrâî. Beyrut: Müessesetü'l-Alemi li'l-Matbuat, 1988.
- Hamed, Ğânim Kaddûri. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye 'inde 'ulemâi't-tecvîd*. Amman: Dâru Ammâr, 2007.
- Hamza Hüdâyî (Miskîn), *Tecvîd-i edâiyye*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Hemedânî, Ebû'l-'Alâ Hasan b. Ahmed. *et-Temhîd fî ma 'rifeti't-tecvîd*. Thk. Cemaleddin Muhammed Şerif, Mecdi Fethi Seyyid. Tanta/Mısır: Dâru's-Sahâbe li-t'Türâs, 2005.
- Husârî, Mahmûd Halîl. *Ahkâmu kırâati'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Zabetta nassahû ve allaka aleyhi Muhammad Talha Bilâl Minyâr. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Nşr. Emîn Muhammed Abdülvehhâb, Muhammed Sâdık Ubeydî. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1997.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâati'l-aşr*. Thk. Ali Muhammed Dabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Âlemiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *et-Temhîd fî ilmi't-tecvîd*. Thk. Ğânim Kadûrî Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.

- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Manzûmetü'l-mukaddime fî mâ yecibü 'alâ kârii'l-Kur'âni en ya'lemeh*, thk. Eymen Rüşdî Süveyd (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 2006),
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed. *Tayyibetü'n-neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*. Thk. Eymen Rüşdî Süveyd. Dimeşk: Mektebetü İbni'l-Cezerî, 2012.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okuma Kâideleri*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2007.
- Karakılıç, Ali Celeleddin. *Tecid İlmi Kur'ânı Kerim Okuma Kâideleri*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2016.
- Komisyön. *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim Ders Kitabı 5*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2019.
- Komisyön. *Ortaöğretim Kur'an-ı Kerim 9 Ders Kitabı*. Ankara: Ata Yayıncılık, 2019.
- Kurt, Yaşar. "Kur'ân Öğretimi ve Caminin Kur'ân Öğretimindeki Yeri". *Ekev Akademi Dergisi* 16 (Yaz 2003): 103-120.
- Kurtubî, Abdülvehhâb b. Muhammed. Abdülvehhâb b. Abdülkuddûs. *el-Mûdih fî't-tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed. Ammân: Dâru Ammar, 2000.
- Mağnisî, Ahmed b. Muhammed. *Tercüme-i Cezerî*. İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1301/1885.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed b. Hammus b. Muhammed. *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kirâe ve tahkiki lafzi't-tilâve*. Thk. Ahmed Hasan Ferhat. Ammân: Dâru Ammâr, 1996.
- Mergînî, İbrahim b. Ahmed b. Süleyman. *Nücümü't-tavâli' ale'd-düreri'l-levâmi' fî asli mukrii'l-imâm Nâfi'*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Mersafî, Abdülfettâh Seyyid Acemî. *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvidi kelâmi'l-Bârî*. Medine: Mektebetü Tayyibe, 2005.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

- Râzî, Ebû Abdillâh Zeynüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdilkâdir. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1986.
- Saçaklızâde, Mehmed b. Ebûbekir Maraşî. *Cühdü'l-mukıl*. Thk. Sâlim Kaddûrî Hamed. Amman: Dâru Ammâr, 2008.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'an-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: Nümune Matbaacılık, ts.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Harisi. *Kitâbü Sîbeveyhi*. Thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 1977.
- Taşköprüzâde, Ebü'l-Hayr 'İsamüddîn Ahmed Efendi. *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Thk. Muhammed Seydî. Medine-i Münevvere: Vizâratü'ş-Şü'ûni'l-İslâmiyye ve'l-Evkâf ve'd-Da've ve'l-İrşâd, 1421.
- Temel, Nihat. *Kıraat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Abdurrahman. *Ortaokul – İmam Hatip Ortaokulu Kur'an-ı Kerim 5 Ders Kitabı*. Ankara: Tutku Yayıncılık, 2014.

EXTENDED SUMMARY

EXPLOITING THE CHARACTERISTICS OF THE LETTERS BY COLOURING THE LETTERS IN TEACHING THE QUR'ANIC RECITATION: AN OFFER A METHOD IN THE SAMPLE OF CHARACTERISTICS THAT HAVE OPPOSITES

Tajweed aims to ensure that the letters are pronounced correctly during the Qur'anic recitation. The letters are examined in terms of their origins and characteristics to ensure this aim. Pronouncing the letters correctly depends on pronouncing them according to their origins and characteristics. Knowledge of letters'

origins teaches a letter should be pronounced from which area of leaps, mouth or throat. As for their characteristics' knowledge, it explains that how their sounds should be. From this point of knowledge it can be said that there are two main reasons for mistakes of pronunciation of letters during Qur'an recitation. One of them happens in letter's origin; other occurs in its one or more than one characteristic. If there is a mistake in sound of a letter despite its origin is correct it arises from making mistakes in the letter's one or more than one characteristic. In this framework knowledge of the letters not only gives how sounds of letters should be, but also helps to identify mistakes in pronunciation of letters which occur during Qur'an recitation. In this direction it could be possible to know how it might be corrected mistakes which are come from misapplication of the characteristics of letters.

Arabic, qiraat and tajweed scholars examine the characteristics of letters into two main groups as permanent (lâzimî) and temporary (ârizî). They indicate that permanent characteristics exist in body of the letters which never leave them; as to temporary characteristics, they exist in the letters provided that some conditions are found in the letters. They divided permanent characteristics into two groups as characteristics that have opposites and characteristics that have not opposites. There are five groups in characteristics that have opposites and every groups divided into two parts (one out of five group divided into three). Letters in a group have to be in one part. Hence there are at least five characteristics for every letter.

Because of importance of the characteristics of letters which were mentioned above it is necessary to teach characteristics through practice education besides teaching them theoretically, otherwise just knowledge of characteristics (without practicing) is not enough for correct pronunciation during Qur'an recitation. It is a method in teaching Qur'an recitation that has been followed for centuries that firstly a teacher recites, students listen to them (listening/semâ); secondly a student recites, the teacher listen to them this time to correct probable mistakes (submission/ard). There is another method besides these two methods that is used to teach a lot of students at the same time it might be called *together* or *choral recitation*. In this method a teacher recite a verse and students repeat the same verse. The teacher gives necessary information and corrects mistakes during the recitation. It is observed that this method becomes widespread in Turkey in Qur'an recitation classes.

It can be seen that there is a need for visual materials in Qur'an recitation classes. Because it has been observed that using visual materials in Qur'an recitation classes contributes to this education. For example, even juts using smartboard or projection to study a chapter or verses through this method helps this education. Hence colouring characteristics that have opposites on a chapter or verses will be studied at the class through choral recitation and using smartboard or projection during Qur'an recitation classes makes easier the quality of this education.

Because of importance of using characteristics that have opposites in practice in Qur'an recitation, it is tried to prepare visual

materials about the topic. Some chapters of the Qur'an were chosen which will be studied through choral recitation at the class. These verses were prepared by colouring them according to two groups of characteristics that have opposites as sample. One of them is “isti‘lâ (الاستعلاء) & istifâl (الاستفال)””; the other is “shiddah (الشدّة) & tawassut (التوسط) & rakhwah (الرّخوة)”. The letters of isti‘lâ were coloured red for haraka, sukûn and shaddah; istifâl letters were left plain to avoid complexity. Scholars indicate that permanent characteristics of letters appear more clearly in sukûn and shaddah than in haraka. Hence tawassut and rakhwah were coloured only in sukûn and shaddah to avoid intricacy. In some chosen chapters rakhwah letters were coloured red and tawassut letters were coloured yellow, as for shiddah they were not coloured for plainness. Students follow from the smartboard while the teacher recite and they try to recite exactly the teacher has recited in terms of pronunciation of the letters. This education continues until the students gain proficiency in correct pronunciation of the letters. Thanks to this method it is aimed to make easier to teach the topic of characteristics that have opposites in theory and practice.